

Manglernes drømme

Om at undersøge det utopiske i historien

Bertel Nygaard

Vi drages mod det, vi mangler. Vi drømmer, begærer, fantaserer, længes og stræber – både bevidst og ubevidst.¹ Drømmene er ikke bare individuelle, men retter sig mod relationer og fællesskaber, der umiddelbart kan synes uvirkelige, men måske kan blive mulige. Eller måske findes de endda allerede i de bestående samfundsformers sprækker eller som enhedsskabende idealer midt i det beståendes symbolske orden: Selv vores velkendte parlamentarisk-demokratiske velfærdssamfund eller markedsøkonomiske totaliteter kan hævdes at bygge på ideale visioner, som aldrig *helt* svarer til den sansede virkelighed, men dog er nødvendige at fastholde for at få de bestående samfundsordener til at fungere.

Sådanne mangler og drømme har en historie. En del af den er udtrykt i mønsterform i utopien som moderne litterær og tankemæssig genre, dvs. den udfoldede forestilling om alternative, bedre fællesskaber, hvis grundlæggelsestekst er Thomas Mores *Utopia* fra 1516. Når More bandt sit alternativsamfund til en imaginær ø, udtrykte det et karakteristisk træk ved tidligmoderne utopier – den stedsbundne forestillingsramme – der røbede deres slægtskab med århundredgamle fortællinger om ”Slaraffenland”, ”El Dorado” og ”Pays de Cocagne”. Men More omdøbte og rekonstruerede disse ældre myter på genredefinerende vis, da han skælmisk sammenskrev to oldgræske termer: *outopia* og *eutopia* – henholdsvis ”ikkestedet” og ”det lykkelige sted”. Med de senere tidsutopier vandt den opfattelse frem, at idealvisionen lod sig frembringe ved menneskelige historieskabende handlinger eller ved Fremskridtet – som i Claude-Henri de Saint-Simons tanker fra 1800-tallets begyndelse om fremtidens ”industrielle association”, hvor anerkendelsen af arbejdet endelig skulle sejre over århundreders undertrykkelse og den aktuelle, markedsøkonomiske ”egoisme”.²

Disse klassiske utopier er fascinerende som fantasikonstruktioner og som udtryk for historisk bestemte længsler hos individer eller grupper af mennesker. Men deres relevans og betydning består ikke mindst i, at de udtrykker et råmateriale i menneskers liv, som findes langt ud over de tanke- og skriftgenrer, vi sædvanligvis betegner som utopier. Dette råmateriale kan sammenfattes, med utopitænkeren Ernst Blochs ord, som ”utopiske funktioner” eller – som jeg vil gøre i det følgende – som *det utopiske*. Denne kategori betegner her i bred forstand manglen af det, som endnu ikke er, eller som

vi endnu ikke har; al vores behovs-, drifts- eller bevidsthedsstyrede længsel og stræben hen mod andre steder, tider og livsbetingelser. Det utopiske *har* dermed ikke bare en historie. Det *er* også historie, dvs. det er et afgørende led i historien som menneskeskabt eller menneskeformet udviklingsproces. Mens de genrebestemte utopier byder sig til som afgrænset genstandsområde, må det utopiske først og fremmest betragtes som et væsentligt aspekt af vidt forskellige historiske felter – et aspekt, der kan fremdrages ved bestemte teoretiske, metodiske og heuristiske greb.

Det utopiske som aspekt af menneskelivet – og i en vis forstand som aspekt af liv overhovedet – kan forstås som en basal negation af hegemoniske identifikationer af bestemte tidsaldre eller rum som entydige størrelser, der bare *er* eller *var*. Denne negation rummes i menneskers handling og udgør en central drivkraft i deres forandring af verden – fra den mindste bearbejdning af omverdenen med henblik på den enkeltes overlevelse til de mest epokegørende, verdenshistoriske handlinger. Men ved at spænde så vidt kan det utopiske også findes som forskydninger, idealiseringer og længsler midt i de bestående samfundsordener og hegemoniske forestillinger. For at tage de førnævnte eksempler op: Det utopiske findes i demokratiske længsler under enevælden, men også som bærende demokrativisioner midt i vores egen tids parlamentariske styreformer; frimarkedsideal blev fremsat som fremtidsvisioner under merkantilismen, men forestillingen om markedet som selvregulerende helhed (som i Adam Smiths ”usynlige hånd”) findes også som centralt motiv i markedsbaserede handlingsformer midt i vores moderne markedssamfund. Det utopiske i denne brede forstand er således nok en transhistorisk kategori, men også en uundgåeligt historisk specificeret og formet kategori, der er trådt frem i forskellige skikkelser og omfang gennem tiderne: fra længsler efter nye steder til længsler efter nye tider; fra religiøse til verdslige frelsevisioner; fra afmægtige dagdrømme til aktuel samfundspolitik – og tilbage igen.

Dermed vedrører kategorien ”det utopiske” elementer inden for en lang række allerede velkonsoliderede humanvidenskabelige forskningsfelter, men sammenfatter dem på en særlig måde, der efter min opfattelse forekommer teoretisk og metodisk frugtbar. Mere specifikt er den følgende bestemmelse af det utopiske udviklet på baggrund af nyere utopiforskning og betragtninger over forholdet mellem historie og utopi. Med afsæt i nogle af disse foreliggende forskningstraditioner og betragtninger vil jeg i denne artikel dels tale for en øget integration af det utopiske som centralt undersøgelsesområde og analysegreb i historisk forskning, dels gennem drøftelse af forskellige bud på historisk mediering af det utopiske søge at udvikle et mere specifikt bud på bestemmelsen af det utopiske som historisk kategori. Herunder vil jeg, med inspiration fra især Ernst Blochs og Fredric

Jamesons kritiske marxismeforståelser, foreslå en forankring af det utopiske i en rummelig forståelse af social praksis og negation.

Utopistudier og historiefag

Som det ofte er bemærket, findes der traditionsstærke uoverensstemmelser mellem det historiske og det utopiske. Der eksisterer ganske vist adskillige vægtige historiske – og navnlig idéhistoriske – undersøgelser af utopier i vanlig forstand, med varierende definitionsbredder og typer af historisk kontekstualisering.³ Men i de seneste års fremvækst af utopistudier som tværfagligt forskningsmiljø med egne netværk, internationale konferencer, tidsskrifter og bogserier ligger hovedvægten på æstetiske, litteraturhistoriske, sociologiske, politologiske og kulturgeografiske fagtraditioner.⁴ Historikerne er praktisk talt fraværende i disse sammenhænge. Dette skyldes ikke kun, at de historikere, der faktisk studerer utopier, agerer uafhængigt af de nyere utopistudiemiljøer. En dybere grund skal formentlig findes i det forhold, at både utopierne og det utopiske kan synes at stride fundamentalt mod det, historikere selv forbinder med deres fag.

Det er ikke svært at få øje på modsætninger mellem det utopiske som realitetsfornægtende, fabulerende, fremtidsprojicerende, normativ idealsamfundsyndyrkelse og det historiske som et fagligt ideal om det reale, saglige, nøgterne og fortidsbetingede. De klassiske utopiske visioner fra More og frem stræber efter at suspendere den historiske proces: Det fuldendte samfund indføres uafhængigt af alle overleverede, særegne forhold, hvorpå udviklingen fastfryses og lukkes. Den færdigrealiserede utopi er en *End of History* – og dermed en i bund og grund autoritær (eller ligefrem totalitær) tilstand, hvilket utallige utopikritikere har påpeget.⁵ Og fra den modsatte pol synes historien gang på gang at vise sådanne utopiske realitetssuspensioners uigennemførlighed: "[H]istory is the sternest critic of utopias", bemærkede den amerikanske videnskabskribent – og utopihistoriker – Lewis Mumford i 1965.⁶ Listen over fejlslagne forsøg på at realisere utopiske visioner kan gøres så lang, som man synes: saint-simonisternes tragikomiske opløsning midt i jagten på den kvindelige messias i Egypten i begyndelsen af 1830'erne, de amerikanske utopisk-socialistiske koloniers indre sammenbrud i midten af samme århundrede, Sovjetunionens forfald og sammenbrud i det næste – og så videre.

Historiefaget er da også ret solidt forankret i sit fokus på det fortidigt faktiske. Nutid og fremtid, hævder den danske historiker Mogens Herman Hansen i sine nylige overvejelser over tid i historien, bør lades ude af historikerens betragtning: "Vi må tage udgangspunkt i det faktum, at historie handler om fortidens samfund og er knyttet til menneskets erindring og

Das Schlaraffenland.

Das Schlaraffenland, träsnitt av Erhard Schoen, Nürnberg, 1600-talet.
Ur Dieter Richter, *Schlaraffenland. Geschichte eine populäre Utopie*, Frankfurt a M. 1995, s. 29.

hukommelse.⁷ Her udtrykkes en historieopfattelse, som ifølge den britiske kulturhistoriker Raphael Samuel er grundigt forankret i det moderne videnskabelige historiefag: Den kinesiske mur mellem fortid og nutid, bemærkede han i 1980, er ”one of the chief legacies of the Rankean revolution in historical scholarship”.⁸ Et ”fortidsfikseret historiebegreb” kalder den danske historiker Bernard Eric Jensen det i et nyligt kritisk diskussionsindlæg.⁹ Langtfra alle nutidige historikere vil skrive under på Hansens specifikke formulering af dette fortidsfikserede historiebegreb, men det synes stadig at være udbredt som en slags faglig rygmarvsreaktion – ”en naturlig ting, et udgangspunkt som ikke kræve[r] nogen forklaring”, som den danske historiker Carsten Due-Nielsen har bemærket i et forsvar for historikernes fortidsorientering.¹⁰

En sådan ensidig objektivisering af fortiden udelukker ganske vist ikke undersøgelser af visse utopiske ytringer i fortiden. Disse er jo også kendsgerninger i fortidens samfund og genstande for menneskets erindring, i det mindste som tekster og tanker. Men i praksis vil den fortidsfikserede historiker, der ikke blot anskuer ideernes historie i et kontekstløst vakuum,

ofte foretrække fænomener med en højere grad af indlysende, verificerbar magt og indflydelse.

Denne eksklusion af det utopiske og det mulige er dog langt fra så ensidigt dominerende som før i historiefaget. De nyere, kritiske social- og kulturhistoriske retninger og dele af den diskursanalyse, som er vokset frem gennem de seneste årtier, har skærpet fagets sans for indre forskelle og modsætninger i enhver tids- og rumkonstruktion. Ekskluderede klasser, grupper, individer, tanker og sprog er blevet frelst fra glemslen. Og sammen med udgravningen af fortidens tabte og de fortrængte har andre, mere komplekse opfattelser af historisk tid vundet frem i faget. Dette har skabt en ny åbenhed, ikke kun over for utopier i vanlig forstand, men også over for andre aspekter af det utopiske.

Et tidligt eksempel på dette kunne være E.P. Thompsons indflydelsesrige *The Making of the English Working Class* fra 1963, hvis flittigt citerede forord taler om at frelse glemte individer og grupper "from the enormous condescension of posterity". Disse fortidige aktørers samfundsidealer, fortsætter Thompson, må anskues i lyset af deres egne historiske, tidsbundne erfaringer, men for nogles vedkommende måske også som udfordringer til historikerens egen samtid – "insights into social evils which we have yet to cure".¹¹

Den fordring om en åbenhed over for utopiske dimensioner i historien, som her blot anes, er hos andre blevet videreudviklet til en pointeret kritik af den eksklusion af det utopiske, som kan synes at have været konstitutiv for historiefagets videnskabeliggørelse i 1800-tallet. Ti år efter Thompsons værk publicerede Hayden White f.eks. sit kendteste skrift *Metahistory*, der skulle vise, hvorledes historieskrivning langt fra blot er kortlægning af faktiske forhold, men også er struktureret af de fortællinger, historikeren som forfatter lægger ned over dem – altså ved noget af det fabulerende, udkastende, fortidsoverskridende og konstruerende, der også kendetegner det utopiske. Inden for det seneste årti har White mere direkte udfoldet fordringen om en genforening af det utopiske med det historiske som en udvej fra vores samtidselendighed, der ifølge ham er kendetegnet ved den gensidige modsætning mellem den historiske tænknings krav på at repræsentere "realitetens" forandringsformer og det utopiske som denne realitets konstitutive modsætning, dens *anden*. Som Jörn Rüsen har bemærket, ligger heri et messiansk perspektiv, der røber et åndeligt slægtskab med Walter Benjamins historietænkning.¹²

Her findes således bud på relevansen af en integration af det utopiske i den historiske tænkning – hos Thompson især som optakt til empiriske detailstudier, hos White som kortfattet programerklæring uden klare angivelser af særlige forskningsstrategier. Søger man derimod mere systematiske og udtrykkelige bud på, hvordan det utopiske kan betragtes historisk, og

hvori dets betydning og relevans består, er det dog især nyere hermeneutisk og fænomenologisk historietænkning, der falder i øjnene. Jeg vil her kort fremdrage Reinhart Koselleck, Paul Ricoeur og Jörn Rüsen.

Tid, identitet, bevidsthed

Reinhart Koselleck betoner, hvorledes enhver nutid rummer en flerhed af historier, der hver især forbinder lag af erindrede fortider med forventede fremtider – erfaringsrum med forventningshorisonter. Hans omfattende udforskning af moderne politisk-historiske grundbegrebers historie udfolder denne indsigt i mere bestemte former. Dette åbner i almindelighed for det utopiske som fremtidsforventning: ”en nutidigt aktualiseret fremtid, som sigter på et endnu-ikke, på det ikke-erfarede, på det som kan gøres tilgængeligt.” Koselleck anvender her forventningsbegrebet i bred forstand: ”Håb og frygt, ønske, vilje og bekymring, men også rationel analyse, receptiv skuen og nysgerrighed indgår i og konstituerer forventning.”¹³

Hans berømte tese om den moderne epokes karakteristiske tidsliggørelse gennem en accelererende adskillelse af erfaringshorisont sætter samtidig mere specifikt fokus på utopien som et begreb og en tankemåde, der er karakteristisk for denne epoke ved atter og atter at overskride de hidtidige forventningshorisonter.¹⁴ Utopiens fremvækst står for ham som et centralt aspekt af selve det modernes fødsel, dels i forbindelse med den fremvoksende opfattelse af fremtiden som formet gennem menneskelig subjektivitet, dels som et forventningsoverdrev, der igen fungerer som betingelse for revolutionen som moderne kriseradikalisering og handlingsvilkårlighed.¹⁵ Kosellecks ”patogenetiske” undersøgelse af det modernes utopiske overdrev tager nok afsæt i et element af normativ distancering, men udgør også teoretiske og metodiske udfordringer for den historiske forståelse af dette genstandsområde. Hans udforskning af moderne kernebegrebers historie leverer desuden et væsentligt bud på en empirisk specificering af en historisk udforskning af det utopiske.

En anden åbning for det utopiske findes hos Paul Ricoeur, tydeligst i en forelæsningsrække fra 1975, der udvikler hans teorier om fortællingens og metaforens roller i menneskelige virkelighedskonstruktioner ved at knytte udtrykkeligt an til kategorierne *ideologi* og *utopi*. Disse kategorier, hævder han, er gensidigt nødvendige typer af fortælling, der begge er med til at strukturere de forestillinger, der samler vores samfund og kultur til en identitet (*l'imaginaire sociale*).

Ideologi betegner for Ricoeur det, der legitimerer den bestående orden og integrerer individet i den – og derigennem er afgørende for at skabe og opretholde menneskelig identitet. I sine ensidige former kan ideologien

imidlertid danne grundlag for stivnede selvopfattelser og tilsvarende forvrængende billeder af det *andet* og de *andre*, som står uden for identiteten. Utopien fungerer heroverfor som udfordring af identitetens lukkethed, idet den udforsker det måske mulige. Den skaber en "experience of contingency of order" og "a distance between what is and what ought to be". Derved leverer den et nødvendigt ståsted for kritik fra et "intetsteds" uden for den bestående orden.¹⁶

Samtidig understreger han, at utopien og ideologien er beslægtede i deres "patologiske" former, dvs. i den fastfrysning af låste billeder, som kendetegner både den ideologisk fastholdte forvrængning af det *andet* og mange utopiers forvandling fra skabende kreativitet til ren fantasiflugt – eller ligefrem galskab.¹⁷ Ligesom traditionen og det bestående må gøres bevægelige og levende gennem metaforens og utopiens skabende kræfter, må de utopiske fremtidsforestillinger altid "be converted into specific expectations".¹⁸ Også utopien har brug for ideologiens modspil for at kunne indgå i medieret form i en åben, historisk foranderlig identitet. Utopi og ideologi, hævder han, betinger hinanden som modpoler i en hermeneutisk cirkel, der i sin historiske udvikling af identitet må tage spiralform.¹⁹

For Ricoeur betegner de specifikke ideologier og de specifikke utopier dermed også dybere betydningsmønstre og funktioner: selve den symbolske mediering af menneskets praksis og selve dialektikken mellem menneskets oprindelige tilhørsforhold og den distancering, der sker i kraft af dets tidlige udvikling og handlinger. Ricoeurs forventningsbegreb er udtrykkeligt inspireret af Koselleck, men frem for at afgrænse det – og dermed det tidsutopiske – til det moderne, forankrer han det først og fremmest i menneskelivet som sådant. Hermed leverer han væsentlige elementer til bestemmelsen af det utopiske som analysekategori.

En beslægtet og dog anderledes accentueret anerkendelse af det utopiskes nødvendighed i det historiske er udviklet af Jörn Rüsen, der fremhæver den utopiske tænkings overdrev som et moment af realitetsnegation og "irritation", der fungerer som nødvendig, livgivende inspirationskraft i kulturen og den historiebevidsthed, der må indgå i denne kultur. Historiebevidstheden omfatter hos ham en enhed af fortidserindring, nutidstydning og fremtidsforventning, der giver retning og mening til menneskets handlinger. Denne enhed giver et tidsligt aspekt til udformningen af dets identitet og sætter det i stand til at påvirke såvel sig selv som sin omverden. Den utopiske tænkning rummer ifølge ham en anden form for væsentlig handlingsorientering for mennesket: en orientering mod andetheden (*alteriteten*) helt løsrevet fra denne handlings og identitetsskabelses betingelser i fortid og nutid. Den utopiske tænkningens udkast fungerer her som nødvendig, komplementær modsætning for den historiebevidsthed, hvis opgave er at kanalisere sådanne

udkast ind i baner, som lader sig forene med virkelige handlingsbetingelser. Med de begreber, Rüsén selv låner fra den freudianske psykoanalyse: Den utopiske tænkning repræsenterer et uciviliseret "lystprincip", som må tæmmes af historiebevidsthedens "realitetsprincip", men som samtidig til stadighed er nødvendigt for den historiske handlingsbevidsthed selv.²⁰ I sine seneste skrifter om utopi – fra begyndelsen af 2000-tallet – kritiserer han derfor også med styrke vores epokes tab af evne til at tænke utopisk. Og han opfordrer til at genfinde den utopiske tænkning:

Wir brauchen utopische Perspektiven unserer Welt, die über alles Machbare und Beherrschbare hinausgehen, um unserem Handeln einen tragfähigen Sinn zu geben. Wir müssen (nachts) träumen können, um (tagsüber) nüchtern und wachsam unsere Arbeit zu tun. So sollten sich Utopie und pragmatischer Realitätssinn zueinander verhalten.²¹

Imod den simple modstilling af det utopiske og det historiske fordrer Koselleck, Ricoeur og Rüsén således på hver deres måde en mediering af det utopiske som et centralt aspekt af – eller signifikant modsætning til – det historiske. Og ved at udpege det utopiskes relevans og grundbetydning på dybere, mere almenmenneskelige og almenhistoriske planer kan deres tilgange danne grundlag for frugtbare, dobbeltbundede utopianalyser, der både giver bredere relevans til studiet af utopier i genremæssig forstand og påpeger noget fundamentalt utopisk ved det overhovedet at eksistere som historisk og historieskabende menneske. I både det overordnede perspektiv og de detailindsigter, det kan medføre, er der således et væsentligt analysepotentiale hos disse historikere.

Og dog forekommer de mig også at lægge op til karakteristiske indsnævringer og specificeringer af perspektivet, som i nogle sammenhænge vil være metodisk uhensigtsmæssige: Kosellecks indordning af det utopiske under forventningskategorien; Ricoeurs ligefremme afvisning af utætmet fantasiflugt og utopisk billeddannelse til fordel for forventninger; og Rüséns inddæmning af den utopiske fantasys vilde kreativitet til "natten", dvs. til et andet liv end det historisk-reale, vi lever i om dagen.

Jeg er helt enig i, at en historisk tilgang til det utopiske må omfatte spørgsmålet om realitetsmediering, og at utopiske undersøgelsesobjekter ofte vil kalde på andre, mere specifikke kategorier end "det utopiske" i almindelighed. Men jeg tror, at der er både perspektivbredde og analysenuancering at hente ved at forankre disse bestræbelser såvel som den hermeneutiske tolkning af historisk betydning og betydningsskabelse i et udgangspunkt i social praksis i meget bred forstand. Med det formål vil jeg nu se nærmere på frugtbare aspekter af marxistisk tænkning, der netop sætter den sociale praksis og negation i centrum for sine utopianalyser.

Det utopiske som social praksis

Doch eben, die Menschen träumen nicht nur nachts, durchaus nicht. Auch der Tag hat dämmernde Ränder, auch dort sättigen sich Wünsche. Anders als der nächtliche Traum zeichnet der des Tages frei wählbare und wiederholbare Gestalten in die Luft, er kann schwärmen und faseln, aber auch sinnen und planen.²²

Vi drømmer ikke kun om natten, men også om dagen, påpeger Ernst Bloch her. Vi drømmer altså ikke bare, *før* vi arbejder, eller *for at* arbejde. Vi drømmer også *mens* vi arbejder – midt i arbejdet. Og langt fra alle disse drømme lystre realitetsprincippet.

De menneskelige dagdrømme er omdrejningspunkt i Blochs utopitænkning og peger mod en anderledes mediering af det utopiske og det historiske: en situering af det utopiske som konstitutiv realitets-, identitets- og ordensnegation i den historiske realitet, identitet og orden – en negation, der er handlingsbundet og drevet af manglens og savnets utallige former som stadige forandringsimperativer i både natur og samfund hen mod såvel bevidste handlinger som ubevidste, eller (med Blochs udtryk) *det endnu-ikke-bevidste*. Dette kan danne afsæt for en beskæftigelse med det utopiske, der nok kan forholde sig kritisk til den blotte fantasiflugt, men frem for at afvise, inddæmme eller afradikalisere den vil søge at *forklare* den som historisk betinget længselsform og samtidig anerkende den forandringsstræben, som ligger i den.

Dette anderledes perspektiv på det utopiske kan åbnes med Fredric Jamesons bemærkning, at utopien trives i ”an imaginary enclave within real social space”, en enklave der selv er et resultat af ”spatial and social differentiation”.²³ Her tages ikke udgangspunkt i den subjektive, fortolkende og identitetsskabende bevidsthed, men i det sociale indre forskelligartethed, dets heterogenitet: det, at samfundsvirkeligheden aldrig er *helt* lukket eller færdig; at længslen aldrig er ganske tilfredsstillet; at der altid er noget, der mangler eller ikke passer ind.

Dette knytter an til en kernetanke i Blochs utopiske tænkning: at det er manglen og afsavnet – det, der *ikke* er – som til stadighed driver mennesket frem mod det, der *endnu ikke* er, dvs. det utopiske: ”Das Nicht ist Mangel an Etwas und ebenso Flucht aus diesem Mangel; so ist es Treiben nach dem, was ihm fehlt.”²⁴ Theodor Adorno formulerede den samme grundtanke rammende, da han i 1964 diskuterede spørgsmålet om utopi med Bloch: Om utopien kan man egentlig kun tale negativt, hævder Adorno. Det utopiske ligger ifølge ham ”in der bestimmten Negation dessen, was *ist*” – altså i afvisningen af det bestående som falskt, ikke i den positive, bekræftende

udfoldelse af en alternativ eller bedre sandhed, som vi (endnu) kun kan erkende i former, der i bund og grund reproducerer dette falske bestående samfunds slette uendelighed.²⁵

Negationen som kerne i det utopiske gælder ikke kun den rumlige forståelse, som Jameson formulerede i det ovennævnte, men også tiden som ufærdig og spaltet. Den "flerstrengethed", "non-linearitet", "flerstemmighed", "polyrytmik" og vekslende "mættethed", som Bloch påpeger i den historiske proces, udspringer ikke kun af den globale geografiske og kulturelle sammensathed, men også af enhver nutids ufuldendthed og indre forskelle, dens usamtidighed.²⁶ "Nicht alle sind im selben Jetzt da."²⁷ Alt imens Bloch lægger vægt på det fremadstræbende i den menneskelige eksistens, dvs. på orienteringen mod fremtiden, betoner han denne fremtidsorienterings rødder i nuet. Hvor f.eks. Martin Heideggers filosofiske hermeneutik bestemmer menneskets væren som fremadrettet, udkastende og fortolkende-bevidst, i sidste ende en "væren-mod-døden" (*Sein-zum-Tode*), der danner udgangspunkt for menneskets fortolkning af sin fortid og nutid – en bestemmelse, der finder ekkoer i blandt andet Kosellecks forventningsbegreb – vil Bloch derimod forankre menneskets fremdrift i dets aktuelle mangler, i det altid ufærdigt *værende* snarere end den abstrakte kategori *væren*.²⁸

Af samme grund kan Bloch nok operere med kategorien *forventning* – altså den kategori, der hos Koselleck var den væsentligste. Men Bloch formulerer sin utopiske tænkning under overskriften *håbets princip*. For ham er håbet, og dets komplementære modsætninger angsten og frygten, mere grundlæggende end forventningen. Håbet er nemlig ikke nødvendigvis *bevidst*, men et iboende princip i enhver handling, der søger at trodse mangler og skabe forandring. Dette håb *kan* være bevidst og umiddelbart "realistisk" eller realmedieret i den historiske proces. Men ofte er det ikke således medieret – eller, som han foretrækker at omformulere det: *endnu ikke*; for mulighedens karakter og grænser forandres gennem menneskelig mangelbevægende håbshandlinger – fra det *sagligt-objektivt mulige*, der findes inden for de aktuelt givne grænser for mulighed, til det *objektivt-realt mulige*, som udspringer af selve verdens foranderlighed og menneskets rolle som forandringsskabende væsen, og som af samme grund rækker hinsides det, vi endnu kan forvente eller forestille os.²⁹

Bloch's accentforskydning fra empirisk bevidsthed til livets sociale praksis som endnu ikke fuldt bevidst kan man måske understrege tydeligere ved at sammenligne den med Blaise Pascals berømte tanke om at *satse* på Gud – en tanke, som navnlig den franske utopitænkner Michael Löwy har fremhævet i tilknytning til Walter Benjamins historiefilosofi: Selv uden vished om Guds eksistens eller begrundede forventninger om forløsning fra denne verdens lidelser forfægtede Pascal værdien af at agere, *som om* Gud fandtes (eller,

i vores tilfælde, *som om* den utopiske udfrielse var nært forestående), ikke mindst fordi man i selve denne handling ville frembringe elementer af det, som lå i selve Guds begreb (her: utopien).³⁰ I denne ageren *som om* – uanset om den angår det nære perspektiv eller spørgsmål af verdenshistorisk eller ligefrem guddommelig betydning, uanset om handling og dens konsekvenser er tilsigtede eller ej, fuldt bevidste eller kun vagt fornemmede – findes en kerne i det utopiske som praksis.³¹

Den forskningsmæssige perspektivændring fra menneskets tolkende bevidsthed til dets kun delvis bevidste social praksis lægger også op til en anderledes forståelse af menneskelige tidsstrukturers kompleksitet. Her røbes et slægtskab med Jacques Derridas tanker om en ”de-lokaliseret” tid – en ”mod-tid” (*contretemps*), som indgår i den form for grundforandring hen mod det *andet*, der er kendetegnet ved ikke bare at imødekomme vores forventninger, men bryder med dem (*l'avenir*).³² Den handling, der søger at negere nuets mangler, åbner netop for en sådan ’mod-tid’ som negation af – eller: sprække i – nutiden; det, der forhindrer nutiden i nogensinde at blive én identitet.

Disse tanker om praksis og negation midt i det værende danner grundlag for en række mere detaljerede kategoriale sondringer, der kan bidrage til at præcisere vores forståelse af det utopiske i dets historiske mediering. Hvor f.eks. Rösen taler om den utopiske tænkning og dens historiske medieringsbehov i almindelighed, vil man med Blochs kategorier kunne udpege flere teoretiske abstraktionsniveauer, aspekter og typer inden for én og samme utopiske handling. Et væsentligt kategoripar er her sondringen mellem abstrakt og konkret utopi. Den *abstrakte utopi* er den type forestilling om en ikkeeksisterende tilstand, der fremstilles uden mediering med den historiske proces eller bestemmelsen af det objektivt mulige, den reale *tendens* og *latens* i historien. Den *konkrete utopi* er herimod den historisk medierede vision, der knytter visionen om det måske kommende til allerede igangværende processer, dynamikker og udviklingsmuligheder i det bestående. Blochs kerneeksempel på en konkret utopi er Marx’ forankring af sin vision om kommunismen i en omfattende analyse af indre modsætninger, praksisformer og udviklingstendenser midt i den allerede herskende ufrihed – i modsætning til f.eks. Thomas Mores *Utopia*, der blot *sætter* det anderledes over for det bestående.³³

Sondringen mellem abstrakt og konkret utopi er ikke bare et redskab til rubricering af empiriske fænomener, men er først og fremmest egnet til forståelsen af historiske udviklinger af forskellige muligheder og mål inden for én og samme konkrete handling eller ytring. Dette fremgår, hvis vi stiller lidt skarpere på kategorien konkret utopi. Denne er ifølge ham kendetegnet ved at forene to yderligere kategorier: ikke kun de *fernmål*, der trives i de

abstrakte utopiers forestillinger om f.eks. at afskaffe sult og unødigt lidelse i alle dele af verden, men også tilsvarende, kompatible *nærmål*, f.eks. det at stille den umiddelbare sult, nå i læ for regnen eller gennemføre den næste lille politiske reform. Bloch fordrer både normativt og analysemæssigt en dialektisk relation mellem de to kategorier. Han taler altså for en type mediering, der ikke bare indordner fjernmålene under nærmålene – eller omvendt – og heller ikke begrænser sit fokus til enten fjernmål eller nærmål i det empiriske fænomen, men tværtimod ser dem som aspekter af én bevægelse eller ét fænomen på ét konkret-historisk virkelighedsniveau.³⁴

Sådanne relationer mellem nær- og fjernmål – som i nogle sammenhænge vel bedre kunne betegnes nær- og fjern*muligheder* – er selvsagt aldrig fri for indre modsætninger. Men netop i de vidt forskellige forhold mellem dem og i ændringerne af disse forhold i takt med skiftende historiske handlingssituationer ligger også mulighederne for en dialektisk relatering af den konkrete og abstrakte utopi. Bloch påpeger – som ville han på forhånd imødegå Ricoeurs blanke afvisning af det fastfrosne utopiske ”billede”: Abstrakte utopier er ikke for evigt dømt til at være galskab eller fantasteri. De kan *blive* konkrete og historisk medierede i nuet, ligesom de store utopister talte ”im Auftrag der *kommenden* Gesellschaftsträger, der jeweils *nächsten Tendenz*”.³⁵

Bloch er altså så helt enig med utopismens kritikere i, at den ”udpenslede” utopi – utopien som blot og bar imaginær, alternativ *væren* eller *tilstand* – netop blokerer for den negationsbevægelse, der udgør kernen i den utopiske stræben. Man må derfor fastholde det ”billedforbud”, som blandt andre Marx krævede over for utopien. Det ”noget”, der mangler, ”darf nicht ’ausgepinselt’ werden, dann stelle ich es als seiend dar”.³⁶ Den, der vil fremme utopien, må bekæmpe dens fastfrysning i billeder, hævdede Adorno tilsvarende.³⁷ Men han og Bloch er enige om, at et ensidigt håndhævet billedforbud i sig selv vil frembringe en lukning af historien omkring sin aktuelle væren – altså indstifte den totalitære undertrykkelse her og nu, som utopiens modstandere søger at forhindre i en imaginær andethed. Derfor, hævder de, må man i én og samme bevægelse søge at udgrænse de billedgjorte utopismer og bestandigt trodse billedforbuddet – altså udøve en *dobbelt* negation over for de utopiske billeder. De utopiske fantasier er illusioner, men deres kritiske funktion gør dem til *nødvendige* illusioner.³⁸ Og denne nødvendighed er igen ikke kun normativ, men rummer også en nøgle til historisk forklaring af illusionernes mangfoldige virkninger, dvs. hele det spektrum af historiske fænomener, der er frembragt i spændingsforhold mellem den aktuelle tilstand og de fjerne mål eller muligheder. For at opnå eller analytisk indfange den åbning af historien, som både Ricoeur og Rüsén synes helt enige med Adorno og Bloch om at fordre, må perspektivet dermed holdes åbent for

kritisk-negerende funktioner i selv de mest kritisable, vilkårligt konstruerede og potentielt autoritært magtudøvende utopiske fabuleringer.

Dette indebærer også, at tilgangen til det utopiske som tilstands-negerende social praksis lader os indfange utopiske funktioner langt uden for utopierne i vanlig forstand. Det utopiske ligger som aspekt i *ethvert* indgreb i den historiske situation, om end i vidt forskellige grader af tydelighed, bevidsthed og ”fortætning” – hvad jeg vil komme ind på lidt senere. Blochs analyser af ”ønskebilleder” i hovedværket *Das Prinzip Hoffnung* fremdrager underliggende utopiske længsler selv i handlinger, der kan synes at reproducere bestående magtforhold og undertrykkelsesformer uden nogen udsigt til virkelig befrielse: i lotterikuponen, sminkespejlet, reklamernes glitter, triviallitterære kærlighedsfantasier eller mytiske fællesskaber blandt hætteklædte deltagere i Ku Klux Klan-møder.³⁹

Det ideologiske

Forankringen af det utopiske i social praksis lægger op til tætte relationer af utopi og ideologi som det, der søger henholdsvis at overskride og opretholde den herskende orden. Også Ricoeur lægger, som det fremgik, op til at se de to kategorier i deres interrelation – på dette punkt inspireret af Karl Mannheims funktionelle sondring mellem ideologi og utopi som to typer af ideer, der peger ud over det faktisk bestående ved henholdsvis at legitimere det og forandre det.⁴⁰ Ved at anskue utopien som udøvelse af en negation midt i den herskende orden kan vi imidlertid opnå en mere finmasket dialektisk relatering af de to komplementære kategorier.

Kategorien *det ideologiske* kan her kun tilnærmes kort. Den betegner i det følgende langt fra kun et bevidst tankesæt og heller ikke en blot og bar virkelighedsforvrængning eller sandhedstilsøring, endsige et instrumentelt bedrag fra magthavernes side med henblik på at bevare eksisterende magthierarkier. Derimod er det ideologiske først og fremmest en form for social praksis – herunder bestemte tanker og ytringer – der er nødvendig i reproduktionen og struktureringen af den herskende samfundsorden som en enhed. Det ideologiske er den form for handling *som om* den bestående, herskende samfundsordenen er en enhed, der gør det muligt for denne orden også faktisk at fungere som en enhed – med Slavoj Žižeks ord: ”a fantasy-construction which serves as a support for our ‘reality’ itself: an ‘illusion’ which structures our effective, real social relations.”⁴¹ Det er et punkt, der i sig selv er et indholdstomt X, men kendetegnes ved sin helhedsorganiserende funktion og lader sig udfylde af vidt forskelligt indhold.

Det ideologiske *som om*, der selv frembringer betingelserne for sit eget grundlag, kan dermed bestemmes som nært beslægtet med den utopiske

handlings *som om*, dvs. som om noget fundamentalt *andet* end den bestående orden eksisterer eller snart *vil* eksistere; som om de konstitutive elementer af den faktisk herskende orden er suspenderet. Heri ligger på én og samme tid den modsætning og det fællesskab mellem det ideologiske og det utopiske, der gør det muligt for dem begge at eksistere og virke som aspekter af én og samme historiske realitet.

Denne enhed-i-forskellighed mellem det ideologiske og det utopiske kan også belyse, hvordan det ene betinger og kan frembringe det andet. Den ideologiske, ordensopretholdende praksis *er* ikke bare det eksisterende slet og ret, men tværtimod et tomrum, en mangel midt i det eksisterende – måske endda noget, der i sin mest fuldendte, bogstavelige realisering faktisk ville ændre samfundsordenen. Det kan f.eks. gælde for vores epokes fremherskende legitimeringer af vidt forskellige bestående politiske ordener med begrebet ”demokrati”. Her inddrages ”folket” som legitimerende og ordensopretholdende instans, men samtidig med rig mulighed for, at bestemte grupper af dette ”folk” ændrer ved ordenen, idet de begynder at agere, *som om* de legitimerende postulater om deres indflydelse skulle forstås bogstaveligt.

Den metodiske insisteren på enheden af det utopiske og det ideologiske findes hos Bloch, bl.a. i de ovennævnte analyser af ”ønskebilleder”, men er blevet udfoldet mere hos Fredric Jameson.⁴² Interaktionen mellem de to kategorier ses muligvis klarest i hans overvejelser over de utopiske implikationer midt i tydeligt systemlegitimerende, massekulturelle produkter:

[W]orks of mass culture cannot be ideological without at one and the same time being implicitly or explicitly Utopian as well: they cannot manipulate unless they offer some genuine shred of content as a fantasy bribe to the public about to be so manipulated.⁴³

Imod især Frankfurterskolens kritik af den moderne ”kulturindustri” ensidigt ideologisk-systemlegitimerende fordømmelse indvender Jameson således, at selv de mest klichéfyldte Hollywoodfilm med de mest åbenlyst samfundsbevarende apologier for ”amerikanske” værdier søger at appellere til publikums virkelige frygt, men også den heroiske handlekraft eller den nære tilknytning til et organisk fællesskab. Det ideologiske produkt fremtræder som vedkommende for sit publikum ved at fremstille disse idealiserede elementer, men søger samtidig at kanalisere de utopiske håb bort fra deres kritiske potentiale ved at fremstille håbets genstand som selve kernen i den allerede herskende samfundsorden.

Sådanne utopiske ”sprækker” kan anes i mangfoldige ideologiske konstruktioner af den herskende orden som noget ”tingsligt” givet: ”nationen”

som forestillet fællesskab på tværs af klasser og regionsforskelle; ”markedet” som selvberørende enhed; ”nutiden”, ”historien”, ”fremskridtet” eller ”traditionen” som reifikationer rensset for indre modsigelser. Hver af disse enhedsbetegnelser om det bestående fungerer ved at fremmane idealiserende forestillinger om dets enhed, der fungerer legitimerende ved at opsamle længsler og mangler i et fællesskab: Nationalisme, økonomisk liberalisme og de praksisformer, der knytter sig hertil – ikke kun i højstemte taler om politiske principper, men også i simple flaghejsninger eller vores uundgåelige udøvelse af markedsbestemte relationer i dagliglivet – er således ordensopretholdende illusioner, men de rummer også aspekter af håb om lykke og velvære for hvert enkelt led i disse forestillede, praktiserede fællesskaber, dvs. aspekter af noget utopisk.

Men relationerne mellem det ideologiske og det utopiske går også den modsatte vej: Som jeg kort var inde på i forbindelse med Bloch og Adorno ovenfor, er ytringer af utopisk længsel både betinget og formet af de ideologiske præmisser, der hersker i den bestemte historiske kontekst. For den historiker, der vil studere det utopiske i dets relation til det ideologiske, rummer sådanne ytringer dermed *også* elementer, som det for selv radikalt anderledetænkende i en bestemt historisk situation *ikke* er muligt at forestille sig anderledes – altså elementer af det bestående, der sniger sig med ind i bestræbelsen på at skitsere alternativer: *science fiction*-fantasiens reproduktion af konventionelle kønsroller, nutidsmenneskers vanskeligheder ved at tænke hinsides kapitalismen – og så videre. Som Jameson har bemærket: “[T]he Utopian text really does hold out for us the vivid lesson of what we cannot imagine [...] by way of the holes in the text that are our own incapacity to see beyond the epoch and its ideological closures.” I den henseende, hævder han, kan utopiens ’kald’ som tekstgenre hævdes at ligge i det, at de utopiske forestillinger bestandigt tager fejl i deres forestillinger om fremtiden.⁴⁴ Disse tilbagevendende fejl betegner ”our imprisonment in a non-utopian present without historicity of futurity [...] so as to reveal the ideological closure of the system in which we are somehow trapped and confined”.⁴⁵ Selv de tilsyneladende mest radikale utopier kan vise sig i afgørende henseender at være *utilstrækkeligt* utopiske, idet deres abstrakte alternativforestilling kan fastholde de træk af den aktuelle virkelighed, der reelt er forbigående. Deres utopiske realitetstrascendens, deres ”lystprincip”, vil ofte være tæt sammenvævet med deres ideologiske reproduktion af den herskende orden. Netop i påvisningen af denne ideologiske lukkethed kan dog samtidig ligge muligheder for en kritisk-utopisk åbning af de selvsamme elementer.

Utopiske fortætninger

Ovenfor har jeg med afsæt i hermeneutiske og siden især marxistiske betragtninger af det utopiske bevæget mig stadig længere bort fra den form for utopistudier, der vil fokusere på de genrebestemte utopier som emne. Men denne kategoriudvidelse må ikke stå alene.

Det er væsentligt at fastholde evnen til at sondre mellem samfunds-utopier i snæver forstand og det meget bredere begreb om det utopiske. Hvis utopier uden videre fandtes som samme indhold, i lige høj grad og overalt, eller hvis det kunne reduceres til en rent subjektiv kategori ("Det er en utopi, fordi jeg synes, det er en utopi"), ville emnet blive banaliseret, meningsløst og umuligt at betragte historisk; det utopiske ville være overalt – og dermed ikke mere nogle steder end andre. Der er nok utopiske implikationer i det, at jeg slukker min tørst i Coca Cola, ser verden som gul gennem mine gultonede solbriller eller drømmer mig ind i *Jane Eyres* romantiske univers. Men disse implikationer adskiller sig betydeligt fra dem, der ligger i min tilslutning til en revolutionær kommunistisk organisation eller i min fremstilling af en drøm om et bedre samfund uden diskrimination og magthierarkier. Og overgangen fra min coladriknings trivielle begærstilfredsstillelse til mit engagement for en kommunistisk verdensrevolution er som bekendt langt fra automatisk. Den begærstyrede praksis, der reproducerer det bestående system, må sondres fra den protesterende eller systemundergravende praksis.

Imod den brede forståelse af utopiske impulser har den tyske utopiforsker Richard Saage talt for, at utopistudier begrænses til et klart demarkeret, snævert og "klassisk" utopibegreb. Inspireret af Norbert Elias' overvejelser over samme emne definerer han utopier som eksplicite, frygt- eller ønskebårne forestillinger, der søger at løse helt bestemte problemer eller konflikter i deres oprindelsessamfund.⁴⁶ En sådan snæver idealtypisk bestemmelse af utopien giver ikke blot en entydig analysemæssig afgrænsning med klare kontraster til andre fænomener eller genrer. Den giver også mulighed at præcisere, hvad der er utopi og ikke-utopi i fænomener, der ifølge Saage må forstås som blandingsformer, f.eks. myter eller science fiction.

Saages forsøg på en strikt definition rummer dog også problematiske aspekter. Den vil fastlåse noget, der i selve sit væsen er konfliktfyldt og historisk, i en endegyldig og kontekstuafhængig, autoritativ bestemmelse. Dette truer ikke alene med at dreje feltet i retning af ret sterile analyser af, hvorvidt dette eller hint fænomen lever op til definitionen. Saages ensidige analysestrategiske satsning på utopier i snæver, genrebestemt forstand kunne også meget vel komme til at lukke det utopiske forskningsfelt om sig selv som et specialiseret teoretisk-empirisk felt uden klar relevans uden for sine egne rammer.

Jeg er derfor på dette punkt mere tilbøjelig til at følge Fredric Jamesons opfordring til en tostrengt strategi inden for studiet af det utopiske: Dels udforskningen af utopien som form eller genre, dels de mangfoldige studier af utopiske impulser i en rig mangfoldighed af sammenhænge.⁴⁷ Samtidig er det dog afgørende, at de to ”streng” i analysestrategien ikke skilles ad mekanisk eller efter rent aprioriske, kontekstafhængige definitioner. Alt imens utopien og det utopiske må fastholdes som analytisk distinkte kategorier og genstandsfelter, må udforskningen af dem også udtrykke det, at de to felter kun kan trives i tæt forbindelse med hinanden. Forbindelsen går begge veje: Vores moderne forståelse af utopien som en særlig forestillet samfundstilstand gør det muligt at udpege det utopiske i realhistoriske kontekster. Og selve udviklingen af utopien som en alment kendt genre og tænkingsform og som et politisk-historisk grundbegreb i den moderne epoke er selv udtryk for en forandring i det utopiskes samfundsmæssige vægt og deres samfundsforandrende potentiale.

De deciderede samfundsutopier kan betragtes som særlige *koncentrerede* og *fortættede* udtryk for det utopiske som funktioner eller impulser og som særlige *fremtrædelsesformer* for det – i *positive* former. Samfundsutopierne er de forestillinger, hvori de ofte ubevidste, implicitte utopiske funktioners negation af det givne og det herskende transformeres til bevidste, eksplicite bud på alternative samfundsformer. Ved at fokusere på koncentration, fortætning og fremtrædelsesform gør man det muligt at relativere skellet mellem utopier og det utopiske. Frem for at stille spørgsmålet som et enten-eller kan man dermed begynde at spørge: Hvor meget? Hvor anderledes? Hvor vidtrækkende? Hvor effektivt? Hvordan? Hermed kan man ikke blot nå hinsides den almindelige, aprioriske udelukkelse af utopisternes billedtænkning, som Ricoeur formulerede, men også bevæge sig i retning af mere nuancerede ”målinger” af utopiske funktioner i specifikke situationer, tekster eller opfattelser – uden nødvendigvis på forhånd at udnævne én bestemt fortætningsgrad eller litterær form til den absolutte grænse mellem det utopiske og alt muligt andet.

Videre

Jeg har her argumenteret for, at det utopiske ikke kun udgør et særligt, væsentligt forskningsfelt, men også en teoretisk og metodisk udfordring til vores tilgang til historie overhovedet. Det utopiske – i betydningen: praktisk negation af den herskende orden eller de herskende tilstande gennem stræben efter en andethed i tid eller rum – står nok i modsætning til historien forstået som en ”ren” objektivering af bestemte udsnit af fortiden. Men det indgår som konstitutivt element i historien som dynamiske, handlingsskabte processer.

En øget teoretisk og metodisk bevidsthed om ”det utopiske” i historiske undersøgelser vil derfor kunne bidrage til at skærpe vores sans for historien som en bestandigt uafgjort, uafsluttet proces med alternative udviklingspotentialer i vidt forskellige situationer. Samtidig vil en sådan bevidsthed kunne skærpe sansen for historiens lukninger, dens grader af objektivitet og determinisme. De tilsyneladende velkendte og givne historiske virkeligheder kan fremstå i et nyt og mindre givet lys. Dermed kan kategorien *det utopiske* bidrage til både at åbne nye undersøgelsesfelter og at belyse nye aspekter af det allerede kendte – i tæt samspil med andre kategorier, ikke mindst *det ideologiske* som den praksis, der legitimerer og reproducerer den herskende orden.

Af samme grund må det utopiske heller ikke forstås som en fikseret, lukket eller ”færdig” kategori. Hvad jeg her har skitseret, er snarere et bud på en fleksibel metakategori, der åbner for videre kritiske overvejelser over yderligere kategoriseringer, typologier, periodiseringer og rumlige sondringer i forbindelse med empiriske studier. Dette kan selvsagt ikke befri os fra forpligtelsen til at definere mere specifikke rammer, men bør snarere anspore os til at betragte vores nærmere definitioner som provisoriske, bundet til det specifikke stof og vores specifikke problemstilling. Vi må med andre ord være villige til at flytte rundt på det utopiskes indre kategoriale grænser i forbindelse med den empiriske udforskning af utopiske forestillinger.

For så vidt må dette forskningsfelt betragtes som radikalt åbent – og det bør holdes åbent ved en stadig flerhed og fantasifuldhed i tilgange, undersøgelsesemner og kildematerialer. Ikke desto mindre vil jeg afslutningsvis komme med nogle bud på mere specifikke undersøgelsesfelter, der for mig at se står som centrale, aktuelle udfordringer for både videre teoretisk-kategoriale overvejelser og empirisk forskning.

Ét væsentligt undersøgelsesspor må være videreudviklingen af den traditionelle udforskning af utopiernes historie. Historikeres interesser må her række ud over retrospektive kanoniseringer af bestemte ”klassikere” inden for de dominerende vestlige sprog. Dette indebærer ikke en forkastelse af ”klassikerne”, men en afkanonisering og decentrering af perspektivet: Udforskningen af utopiernes form og indhold bør tænkes sammen med kritiske studier af de oftest komplekse receptions- og virkningshistorier, der ligger bag kanoniseringerne, og studiet af ”klassikernes” historie må ledsages af søgninger efter fortrængte eller ekskluderede skud på utopiernes stamme – utopier uden for den vesteuropæiske kulturkreds, men også f.eks. nordiske eksempler. Disse forskningsinteresser kan allerede ses i nyere bidrag til den internationale utopiforskning, men de kan uden tvivl drives meget videre endnu. Sådanne historiske undersøgelser kan med fordel betragte utopierne både som kilder til vores fortidsforståelse og som social og tekstlig

praksis i deres forskellige tilblivelses- og senere brugskontekster; både som social samtidskritik og som visioner; både som kreative konstruktioner af de frie, legende intellekter og som ideologisk bundne udtryk for historiske mentaliteter.

Ved at studere utopiernes historier på denne måde lægger man op til at integrere dem som led i den langt bredere udforskning af det utopiske i historien – nemlig sammen med undersøgelsesmateriale med andre former for utopisk impuls eller med lavere grader af utopisk fortætning: alt fra religiøse visioner og religiøse bevægelers praksis til skiftende opfattelser af relationer mellem mænd og kvinder, børn og voksne, gamle og unge, offentligt og privat liv, politik og økonomi med meget mere.

Det lader sig næppe gøre at udvikle en acceptabel, altomfattende periodisering af det utopiske i denne brede, mangfoldige forstand. Ikke desto mindre vil jeg udpege den nødvendigvis herkuliske bestræbelse på en sådan periodisering som det andet væsentlige spor i videre undersøgelser af det utopiske. Uanset hvor komplekst, multipelt, modsætningsfyldt eller fragmentarisk resultatet end måtte blive, vil de forskellige bidrag hertil kunne berige vores forståelse af historiske mulighedsåbninger og mulighedslukninger på flere planer. Dette kan omfatte specifikke studier af enkelte historiske fænomener, men også kortlægningen af bredere udviklingstendenser i utopiske fantasier – f.eks. det skift fra autoritært lukkede andethedsvisioner til mere dialogiske og demokratiske udformninger af andethedsudkast, som den franske utopiforsker Miguel Abensour har konstateret i europæisk utopisk tænkning omkring 1848-revolutionerne.⁴⁸

Sådanne mere afgrænsede studier må sammentænkes med store spørgsmål om betingelser for den type af historisk åbenhed, der ligger i selve det at kunne forestille sig eller (bevidst eller ubevidst) stræbe efter noget andet. Virker f.eks. etableringen af relativt stabile parlamentarisk-demokratiske institutioner i et samfund stimulerende eller blokerende på indbyggernes evne til at forestille sig eller længes efter social andethed? Og hvordan forholder det utopiskes forskellige former og fortætningsgrader sig til et brudfænomen som social revolution: Blev den russiske revolution forårsaget af de revolutionæres utopiske drømme, sådan som utallige kritikere har hævdet? Eller var det revolutionen selv, der stimulerede sådanne drømme og drev den utopiske tænkning videre?⁴⁹ Der kunne også tænkes en tredje mulighed: at revolutionens barske virkelighed og dens øgning af politikens ”tyngde” snarere blokerede for utopisk fantasi og skaberkraft.⁵⁰ Både kvantitative og kvalitative studier af forskellige udtryk for det utopiske har noget grundlæggende at sige os i sådanne forbindelser.

Det tredje undersøgelsesspor, jeg vil angive her, drejer sig om en udvidelse af det kategoriale perspektiv for at opnå et blik for det, man kunne

kalde dens *ledsagende andetheder* eller komplementære aspekter inden for et bredere utopisk *felt*. Ovenfor har jeg lagt vægt på det ideologiske som det utopiskes ledsagende *anden*, men også andre beslægtede kategorimodsætninger trænger sig på, som jeg kun flygtigt kan påpege her. Det gælder forholdet mellem utopiske længsler og *dystopien*, der i forlængelse af det overstående kan defineres ikke kun som litterær form, men også som den mangeldrevne utopis "bagside": som bevidst eller ubevidst frygt for det tilkommende eller som advarsel om det måske kommende tab af det, vi – trods alle det beståendes mangler – allerede har: vores relative frihed, velstand, tryghed, menneskelighed, kultur osv.⁵¹ Men det gælder også *antiutopismen*, dvs. kritikken af utopien og af utopisk tænkning som katastrofale, som reelt dystopifrembringende.

Udforskningen af relationer mellem dystopi og antiutopisme må konfrontere det forhold, at de ikke altid fremtræder klart og distinkt fra hinanden, og at de ofte kan påvises at gemme på utopiske håb. Lad mig kort vise dette ved hjælp af et alment kendt eksempel: Hvordan skal vi tolke George Orwells dystopiske fremtidsroman *1984*, der oprindeligt udkom i 1949? Den kan læses som en antiutopisk afvisning af utopiske samfundsprojekter efter sovjetrussisk mønster, hvor den utopiske drøm om det perfekte samfund er blevet til et mareridt, dvs. som en kritik af et *andet* samfund end forfatterens eller læsernes eget – et fjendebillede svarende til romanens tilblivelseskontekst under den kolde krig. Men den kan også læses som en advarsel om de dystopiske konsekvenser af aktuelle udviklinger i forfatterens eller læsernes eget samfund.⁵²

Disse flertydigheder kan danne grundlag for vidt forskellige tolkninger af historisk formet frygt. Frygtanalyserne kan desuden give et særligt perspektiv på de værdier og håb, der danner baggrund for frygtkonstruktionerne: de kriterier for det gode samfund eller det frit udfoldede, uordentlige menneskeliv, der kommer indirekte til udtryk i skildringerne af det slette samfund og det heteronomt ordnede liv. Ligesom studierne af utopier og det utopiske peger dystopistudier på én og samme tid mod specifikke caseundersøgelser og makrohistoriske spørgsmål om, hvilke former for håb, der kvæles af bestemte former for frygt – eller omvendt på paradoksal vis kan næres af dem.

Måske vi også ad denne vej kan åbne perspektivet for nogle af de mulige fremtider, der kunne gemme sig i vores egen nutidssituation.

Dreams of want: on studying utopian aspects of history

In calling for the adoption of *the utopian* as a category of historical study, this article discusses different attempts at overcoming traditional dichotomies between utopian fantasy and historical realism. In recent decades, hermeneutical approaches to history – as conceived by Reinhart Koselleck, Paul Ricœur, and Jörn Rüsen – have emphasized utopian thought as an important element in the human creative consciousness, contributing a basic openness to historically constructed identities and nurturing the dynamic character of historical consciousness. This article proposes a broader definition of *the utopian* as an aspect of negation in the prevailing state of affairs – an aspect inherent to socially transformative activity in general, yet unavoidably expressed in specific historical forms. Such an approach, inspired by Ernst Bloch and Fredric Jameson among others, may provide for nuanced analyses of widely different types of utopian activity and imagination, including the complex interrelations between ideology and utopia as well as between the comprehensive category of *the utopian* and more traditional, narrowly defined conceptions of utopia as a genre or specific mode of social thought.

Keywords: utopia, ideology, history theory, Ernst Bloch, temporality

Noter

- 1 Denne tekst sammenfatter nogle overordnede implikationer af mit arbejde med utopien som historisk kategori gennem de seneste år. Jeg har i den forbindelse haft stor gavn af samarbejdet i forskergruppen Æstetik og politik på Aarhus Universitet, der i foråret 2011 fokuserede på utopibegrebet og dannede afsæt for et seminar om emnet sammesteds i september samme år, foruden Mikkel Birk Jespersen, Stefan Jonsson, Jakob Ladegaard og Bertel Nygaard (red.), *Utopi*, Århus 2012 (temanummer af tidsskriftet *K&K*, nr. 114). Mere specifikt må jeg takke min kollega Martin Alm samt to anonyme fagfæller for nyttige kommentarer til et tidligere udkast.
- 2 Til utopibegrebets historie og dets generelle forskydning fra steds- til tidsbundne forestillinger: Reinhart Koselleck, "Zur Begriffsgeschichte der Zeitutopie", i samme, *Begriffsgeschichten*, Frankfurt am Main 2006, s. 252–273; Lucian Hölscher, "Utopie", i *Geschichtliche Grundbegriffe*, bd. 6, Otto Brunner m.fl. (red.), Stuttgart 1990, s. 733–788.
- 3 Jf. især Frank E. Manuel & Fritzie P. Manuel, *Utopian Thought in the Western World*, Cambridge, Mass. 1979; Gregory Claeys, *Searching for Utopia: The History of an Idea*, London 2011; men også J.C. Davies, *Utopia and the Ideal Society: A Study of English Utopian Writing 1516–1700*, Cambridge 1981; Robert Appelbaum, *Literature and Utopian Politics in Seventeenth-Century England*, Cambridge 2002; Thomas Nipperdey, "Die Funktion der Utopie im politischen Denken der Neuzeit", *Archiv für Kulturgeschichte* 1962:44, s. 357–378; Ferdinand Seibt, "Utopie im Mittelalter", *Historische Zeitschrift* 1969:208, s. 555–594; Otto Gerhard Oexle, "Utopisches Denken im Mittelalter: Pierre Dubois", *Historische Zeitschrift* 1977:224, s. 293–339; Ronny Ambjörnsson, *Det okända landet: Tre studier om svenska utopister*, Stockholm 1981; samme, *Fantasin till makten! Utopiska*

- idéer i Västerlandet under femhundra år, Stockholm 2004; Tore Frängsmyr, *Framsteg eller förfall: Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*, Stockholm 1981; Michèle Riot-Sarcey, *Le réel de l'utopie: Essai sur le politique au XIXe siècle*, Paris 1998; Staffan Källström, *Framtidens katedral: Medeltidsdröm och utopisk modernism*, Stockholm 2000; Susan Buck-Morss, *Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass-Utopia in East and West*, Cambridge 2000; Luisa Passerini, *Europe in Love, Love in Europe: Imagination and Politics in Britain Between the Wars*, London 1999; Jay Winter, *Dreams of Peace and Freedom: Utopian Moments in the Twentieth Century*, New Haven & London 2006. Jf. den ganske vist lidt bedagede, men stadig værdifulde forskningsoversigt Ferdinand Seibt, "Aspekte und Probleme der neueren Utopiediskussion in der Geschichtswissenschaft", i *Utopieforschung: Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie*, bd. 1, Wilhelm Voßkamp (red.), Stuttgart & Frankfurt am Main 1982–85, s. 97–119.
- 4 Det nordamerikanske Society for Utopian Studies blev stiftet i 1975 og har siden 1990 publiceret tidsskriftet *Utopian Studies*, ligesom det afholder årlige konferencer. Som afløggere af dette miljø er siden 1990'erne opstået det britisk baserede netværk Utopian Studies Society Europe samt forskningscentret Ralahine Centre for Utopian Studies ved University of Limerick, hvor den første arrangerer konferencer med jævne mellemrum, mens centret især står for en bogserie med væsentlige bidrag til feltet, herunder: Ruth Levitas, *The Concept of Utopia*, Syracuse 1990 (ny udgave 2010); Vincent Geoghegan, *Utopianism and Marxism*, London 1987 (ny udgave 2008); *Utopia Method Vision: The Use Value of Social Dreaming*, Tom Moylan & Raffaella Baccolini (red.), Bern (m.fl.) 2007; *Exploring the Utopian Impulse: Essays on Utopian Thought and Practice*, Michael J. Griffin & Tom Moylan (red.), Bern (m.fl.) 2007. Jf. til disse engelsktalende miljøer <http://utopian-studies.org/>; <http://www.utopianstudieseurope.org/>; <http://www3.ul.ie/ralahinecentre/>. Inden for de seneste ti år har andre europæiske sprogområder fået lignende miljøer: På italiensk *Rivista di Studi Utopici* (<http://digilander.libero.it/ColomboUtopia/Rivista.htm>), på portugisisk *Morus. Utopia e rinascimento* (<http://www.unicamp.br/~berriel/numeros.htm>) med et engelsksproget søstertidsskrift *Spaces of Utopia* (<http://ler.letras.up.pt/site/default.aspx?qry=ido5id174&sum=sim>), og med spansk afsat det flersprogede *UTP: Utopia and Utopianism* (<http://www.utopiaandutopianism.com/>). Blandt disse er *Morus* både ældst (startede 2004), bedst og mest stabilt, mens *Rivista di Studi Utopici* og *Spaces of Utopia* synes at have indstillet publikationsvirksomheden efter få numre. (Alle hjemmesider tilgængelige 2012-02-13.) Lignende forskningsorganiseringer findes mig bekendt ikke i tysk- og fransktalende europæiske akademiske kredse, men her har man til gengæld stærke, selvstændige traditioner for utopiforskning, også her tværfagligt orienteret, men med en vis hovedvægt på det litteraturvidenskabelige og det politisk-filosofiske, og også her med markante revitaliseringer i disse år med blandt andre Jörn Rüsen og Miguel Abensour som drivkræfter. Jf. Voßkamp (red.) 1982–85; *Gegenworte. Zeitschrift für den Disput über Wissen* 2002:10; *Erwägen, Wissen, Ethik* 2005:3; Richard Saage, *Politische Utopien der Neuzeit*, Darmstadt 1991; samme, *Utopieforschung: Eine Bilanz*, Darmstadt 1997; *Die Unruhe der Kultur: Potentiale des Utopischen*, Jörn Rüsen, Michael Fehr & Annelie Ramsbrock (red.), Weilerswist 2004; *Thinking Utopia: Steps into Other Worlds*, Jörn Rüsen, Michael Fehr & Thomas Rieger (red.), New York 2005; Miguel Abensour, *L'Utopie de Thomas More à Walter Benjamin*, Paris 2000; samme, *L'Homme est un animal utopique/Utopiques II*, Arles 2010; samme, *Le Procès des maîtres rêveurs/Utopiques II*, Arles 2011; Riot-Sarcey 1998; *L'Utopie en questions. La philosophie hors de soi*, Michèle Riot-Sarcey (red.), Saint-Denis 2001.
- 5 Jf. George Kateb, *Utopia and its Enemies*, London 1963; samt f.eks. Karl Popper, *The Open Society and its Enemies*, London 2002 [1945], s. 170–182; Roger Scruton, *The Uses of Pessimism and the Danger of False Hope*, Oxford 2010, s. 62–79.

- 6 Lewis Mumford, "Utopia, the City, and the Machine", *Daedalus* 1965:2, s. 280. Jf. også samme, *The Story of Utopias*, New York 1972 [1922].
- 7 Mogens Herman Hansen, *Tidens triumf: En historikers tanker om tid i historien*, København 2010 (*Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning* nr. 347), s. 14.
- 8 Raphael Samuel, "History Workshop Methods", *History Workshop Journal* 1980:9, s. 168. Jeg skylder denne reference til Bernard Eric Jensen, "At handle i tid og rum. Et socialkonstruktivistisk historiebegreb", *Historisk Tidsskrift* (dansk) 2011:1, s. 197–223, her s. 198.
- 9 Jf. Jensen 2011, s. 199. Jf. også Bernard Eric Jensen, "Faghistorikerens historiebegreb. Baggrund, kendsgerninger og virkninger", *Historisk Tidsskrift* (dansk) 2004:1, s. 179–207.
- 10 Carsten Due-Nielsen, "Forsvar for fortiden", *Historisk Tidsskrift* (dansk) 2004:1, s. 208–217, her s. 214.
- 11 E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, London 1991 [1963], s. 12. Jf. også E.P. Thompson, *William Morris: Romantic to Revolutionary*, London 1976 [1955].
- 12 Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore 1985 [1973]; Hayden White, "The future of Utopia in History", *Historiein* 2007:7, s. 11–19. Jf. Jörn Rüsen, "History and Utopia", *Historiein* 2007:7, s. 5–10, her s. 6.
- 13 Reinhart Koselleck, "'Erfarungsrum' og 'forventningshorisont' – to historiske kategorier", i samme, *Begreber, tid og erfaring: En tekstsamling*, København 2007, s. 27–55, her s. 33. Jf. i almindelighed Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 1979; samme, *Zeitschichten: Studien zur Historik*, Frankfurt am Main 2000; samme, *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main 2006; *Geschichtliche Grundbegriffe*, 8 bd., Otto Brunner m.fl. (red.), Stuttgart 1974–97.
- 14 Koselleck 2007, s. 45, 42; Koselleck 2006. Jf. også de Koselleck-inspirerede udforskninger af moderne fremtidsforestillinger i Lucian Hölscher, *Weltgericht oder Revolution. Protestantische und Sozialistische Zukunftsvorstellungen im deutschen Kaiserreich*, Stuttgart 1989; samme, *Die Entdeckung der Zukunft*, Frankfurt a.M. 1990.
- 15 Reinhart Koselleck, *Kritik und Krise: Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Frankfurt am Main 1976 [1959], s. 3, 7–9, 107–115, 132–157.
- 16 Paul Ricoeur, *Lectures on Ideology and Utopia*, New York 1986, s. 300, 179, jf. 15f. Hovedtankerne i Ricoeurs kategoripar ideologi-utopi sammendrages kort i Ricoeur, "L'idéologie et l'utopie: deux expressions de l'imaginaire social", *Autres Temps. Les cahiers du christianisme social* 1984:2, s. 53–64.
- 17 Ricoeur 1986, s. 295, 300, 310.
- 18 Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, bd. 3, Chicago & London 1988, s. 258, jf. s. 235.
- 19 Ricoeur 1986, s. 311, 314.
- 20 Jörn Rüsen, "Utopie und Geschichte" i Voßkamp 1982–85, s. 356–74; Jörn Rüsen, "Bürgerliche Identität zwischen Geschichtsbewußtsein und Utopie: Friedrich Schiller", *German Studies Review* 1986:1, s. 11–27.
- 21 Jörn Rüsen, "Utopie neu denken. Plädoyer für eine Kultur der Inspiration", *Kulturpolitische Mitteilungen* 2003:100, http://www.kupoge.de/kumi/pdf/kumi100/kumi100_34-37.pdf (2012-07-06). Stort set samme tekst indgår i Rüsen, Fehr & Ramsbrock 2004 samt, i engelsk oversættelse, i Rüsen, Fehr & Rieger 2005.
- 22 Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, 3 bd., Frankfurt am Main 1959, her bd. 1, s. 96.
- 23 Fredric Jameson, *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*, London & New York 2005, s. 15.
- 24 Bloch 1959, s. 356.
- 25 Theodor W. Adorno, "Etwas fehlt... Über die Widersprüche der utopischen Sehnsucht" (1964) i Ernst Bloch, *Tendenz – Latenz – Utopie*, Frankfurt am Main 1978, s. 350–368, citat

- fra s. 361. Jf. udfoldelsen af en lignende tanke i Theodor W. Adorno, *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Frankfurt am Main 1978 [1951] s. 206–208; samt generelt Adorno, *Negative Dialektik*, Frankfurt am Main 1975 [1967].
- 26 Ernst Bloch, *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, bd. 1, Frankfurt am Main 1963, s. 160ff.
- 27 Ernst Bloch, *Erbschaft dieser Zeit*, Frankfurt am Main 1985 [1935], s. 104.
- 28 Jf. kritikken af Heidegger i Bloch 1959, s. 123f.
- 29 Jf. overvejelserne over kategorien *mulighed* og det *endnu-ikke-bevidste* i Bloch 1959, hhv. s. 258–287 og s. 129–203.
- 30 Michael Löwy, *Fire Alarm: Reading Walter Benjamin's "On the Concept of History"*, London & New York 2005, s. 114. Jf. Blaise Pascal, *Pensées*, Paris 1950, s. 93–97 (fragment 233); Lucien Goldmann, *Le dieu caché*, Paris 1959, s. 315–337; samme, *Recherches dialectiques*, Paris 1959, s. 169–190.
- 31 Jf. Slavoj Žižek, "From revolutionary to catastrophic utopia" i Rösen, Fehr & Rieger 2005, s. 247–262. Også Žižeks lokalisering af den utopiske handlings *som om* bygger på Pascal – jf. Žižek, *The Sublime Object of Ideology*, London & New York 2008 [1989], s. 37–39, 42f, 91.
- 32 Jacques Derrida, *Spectres of Marx*, New York & London 2006 [1993].
- 33 Bloch 1959, s. 555–558, 723–729; Ernst Bloch, *Abschied von der Utopie?*, Frankfurt am Main 1980, s. 110; Bloch 1963, s. 128–132. Jf. også underdelingen af kategorien *mulighed* samt tolkningen af Marx' Feuerbatcheser i Bloch 1959, s. 258–288.
- 34 Bloch 1980, s. 71f, 110–112, 135.
- 35 Bloch 1963, s. 130.
- 36 Adorno i Bloch 1978, s. 366.
- 37 Adorno i Bloch 1978, s. 361. Jf. også Adorno 1975, s. 316 om Marx' og Engels' paradoksale utopismekritik: "Sie waren Feinde der Utopie um deren Verwirklichung willen."
- 38 Adorno i Bloch 1978, s. 363–366.
- 39 Bloch 1959, s. 395ff.
- 40 Ricoeur 1986, s. 159–180, 312–314. Jf. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, New York 1955 [1936], især s. 192ff.
- 41 Žižek 2008, s. 45. Jf. også Žižek, "The spectre of ideology", i *Mapping Ideology*, samme (red.), London & New York 1994; samt praksisbestemmelsen af ideologi i Louis Althusser, *Ideologi og ideologiske statsapparater (forskningsnotater)*, Aalborg 1983 [1970], foruden de bredere overvejelser over kategorien i Terry Eagleton, *Ideology: An Introduction*, London & New York 2007.
- 42 Jf. især Fredric Jameson, *The Political Unconscious*, London & New York 2010 [1981], s. 271–290; Jameson 2005; samt Louis Marin, *Utopiques: jeux d'espaces*, Paris 1973, især s. 249–256.
- 43 Fredric Jameson, "Reification and Utopia in mass culture", *Social Text* 1979:1, s. 130–148, her s. 144.
- 44 Fredric Jameson, *The Seeds of Time*, New York 1994, s. 75.
- 45 Fredric Jameson, "Politics of Utopia", *New Left Review* 2004:25, s. 46.
- 46 Richard Saage, "Plädoyer für den klassischen Utopiebegriff", *Erwägen, Wissen, Ethik* 2005:3, s. 291–298. Det nævnte nummer af tidsskriftet *Erwägen, Wissen, Ethik* rummer talrige bidrag til diskussion af Saages standpunkt. Jf. også Richard Saage, *Utopieforschung: Eine Bilanz*, Darmstadt 1997; samme, *Politische Utopien der Neuzeit*, Darmstadt 1991. Jf. hertil også Norbert Elias, "Thomas Morus' Staatskritik. Mit Überlegungen zur Bestimmung des Begriffs Utopie", i *Voßkamp* 1982–85 bd. 2, s. 101–150, her s. 103.
- 47 Jameson 2005, s. 3f.
- 48 Jf. Miguel Abensour, "Den vedblivende utopi", i Jespersen, Ladegaard, Jonsson & Nygaard

- 2012, s. 123–142; samme, "William Morris: The politics of romance", i *Revolutionary Romanticism*, Max Blechman (red.), San Francisco 1999, s. 125–162; samme, "L'Histoire de l'Utopie et le Destin de sa critique", *Textures* 1973:6–7, s. 3–26 og 1974:8–9, s. 55–81. Jf. også Christine Nadir, "Utopian studies, environmental literature, and the legacy of an idea: Educating desire in Miguel Abensour and Ursula K. Le Guin", *Utopian Studies* 2010:1, s. 24–56.
- 49 Dette understreges på forskellig vis i f.eks. Koselleck 2006, s. 253; Hölscher 1999, s. 752ff; Bloch 1980, s. 109; Darren Webb, "Exploring the relationship between hope and utopia: Towards a conceptual framework", *Politics* 2008:3, s. 197–206; Perry Anderson, "The river of time", *New Left Review* 2004:26, s. 67–77 – og gennem konkrete, historiske studier i f.eks. Richard Stites, *Revolutionary Dreams: Utopian Visions and Experimental Life in the Russian Revolution*, Oxford 1988.
- 50 Jf. Jameson 2004, s. 45f.
- 51 Jf. til dystopien som litterær form og dens enhed med utopien: Raymond Williams, "Utopia and science fiction", i samme, *Culture and Materialism: Selected Essays*, London 2005, s. 196–212; Tom Moylan, *Scraps of the Untainted Sky: Science Fiction, Utopia, Dystopia*, Boulder 2000; *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*, Raffaella Baccolini & Tom Moylan (red.), New York & London 2003.
- 52 Jf. analyserne i Robert Paul Resch, "Utopia, dystopia, and the middle class in George Orwell's Nineteen Eighty-Four", *Boundary 2* 1997:1, s. 137–176; samt Andrew Milner, "Archaeologies of the future: Jameson's Utopia or Orwell's Dystopia?", *Historical Materialism: Research in Critical Marxist Theory* 2009:4, s. 101–119, der anfægter tolkningen af 1984 som antiutopisk i Jameson 2005, s. 200–202.